

BRIGADA U CENTRALNOJ BOSNI

*Borbe na pravcu Jajce — Donji Vakuf od 1. do 6.
decembra 1942.*

U toku 29. novembra Vrhovni štab je dostavio štabu 1. proleterske divizije naređenje da jednu svoju brigadu (3. proletersku) ostavi na prostoriji s. Kruščica — s. Bučiči — s. Podlipci (oko 10 km severoistočno od Jajca), pod komandom štaba 3. udarne divizije koja će joj služiti kao rezerva u slučaju da neprijatelj pokuša prodor jačim snagama od Travnika ka Jajcu. Dok su se brigade 3. udarne divizije prikupljale na položaju zapadno od glavne komunikacije Donji Vakuf — Turbe radi napada na tu komunikaciju, dotle je neprijatelj već bio prebacio jake snage duž pomenute komunikacije i u gradove Travnik, Turbe i Donji Vakuf. Sem toga, pristizali su mu i novi ešeloni. Sa prostorijske Donji Vakuf — Travnik, neprijatelj je užurbano pripremao ofanzivu u pravcu Jajca i Mrkonjić-Grada.

Štab 10. hercegovačke brigade dostavio je (30. novembra u 14.30 časova), štabu 3. divizije vrlo realne podatke »namjera neprijatelja je ofanziva prema Jajcu u dva pravca i to: Turbe — Jajce i Donji Vakuf — Jajce«. Zbog toga, kao i zbog obaveštenja da protivkolski topovi nisu stigli na polazne položaje za napad 10. hercegovačke brigade, štab 3. divizije je promenio plan napada. On je, 30. novembra u 18 časova, izdao naređenje štabovima svojih brigada (5. crnogorskoj, 10. hercegovačkoj i 1. dalmatinskoj) u kojem su dati konkretni zadaci i 3. proleterskoj brigadi, da 1. decembra do zore sa dva bataljona — jednim na Cusini, drugim kod Skele — zatvori neposredno ulaz u Jajce s juga, od Donjeg Vakufa i Komara. Za ojačanje neposredne odbrane Jajca, stavljena je pod koman-

du brigade i divizijska baterija. Druga dva bataljona 3. brigade trebalo je hitno uputiti u s. Božikovac (na glavnoj komunikaciji Turbe — Jajce) kao divizijsku rezervu. Oni su imali da uhvate vezu sa 1. dalmatinskom brigadom u rejonu Suhog Polja i Hamandžića. Prepadom koji su u toku noći 30. novembra/1. decembra izvršili delovi 3. divizije, došlo se do podataka iz kojih se moglo jasno zaključiti da je neprijatelj grupisao jake snage, pripremljene za ofanzivu. Pretpostavljajući da neprijatelju treba još vremena za definitivnu pripremu napada, štab 3. divizije odlučio je da ga preduhitri i da u toku noći 1/2. decembra preduzme opšti napad na čitavom frontu. Međutim, neprijatelj je preduzeo opšte nastupanje na čitavom frontu i u toku 1. decembra odbacio snage 3. divizije i prodro u dubinu 10—15 km zapadno od komunikacije Donji Vakuf — Turbe. Njegova jača kolona nastupala je preko Vlačića ka s. Vitovlju.

Štab divizije je nameravao da se pređe u protivnapad, i to trima kolonama: desna 5. crnogorska brigada, nastupala bi pravcem Bavar — Savkovići — Donji Vakuf, srednja — 10. hercegovačka ojačana sa dva sandžačka bataljona, pravcem Crni Vrh — Prisika — Oborci i leva — 1. dalmatinska pravcem Hamandžići — Karaula — Turbe. Pored ove tri, predviđala se i pomoćna kolona koju bi činila dva bataljona, takođe iz sastava 3. divizije koji stižu iz rejona Glamoča, gde su bili na posebnim zadacima. Ova kolona je trebalo da dejstvuje od Glamoča u levi bok i pozadinu neprijatelja u dolini Vrbasa.

Međutim, neprijatelj je u toku 2. decembra produžio nastupanje. Pored snaga sa kojima su naše jedinice vodile borbu već tri dana, 2. decembra se pojavila kolona jačine oko 500—600 Nemaca, ustaša i četnika sa pravca Vlačić — Vitovlje — Gostilj. Zbog toga je štab 3. divizije odlučio da sve snage povuče na drugi položaj i pređe u odbranu, a zatim, kada se snage prikupe i preduzme opšti protivnapad. U tom smislu izdao je potrebne zapovesti 2. decembra u 18 časova

Predviđeno je da tri brigade, među njima i 3. proleterska, zauzmu položaje na širokom frontu za odbranu, a da se jedna brigada (10. hercegovačka) hitno povuče u dubinu, na prostoriju Lendići — Doribaba — Bistrica —

Kuprešani, radi odmora i pripreme za protivnapad. Položaji se orijentirao protežu sredokračom komunikacije Donji Vakuf — Jajce i Turbe — Jajce i dalje na sever do izvornog dela reke Ugar. Na desnom krilu borbenog porotka, na liniji Staro Selo — Babino Selo — Brdo nalazila se 5. crnogorska brigada koja je imala da zatvara pravac Donji Vakuf — Jajce; u centru, na liniji Uglasta kosa — Palež (1259) — Neznanica (k. 1262) sve zaključno, kao i drum Turbe — Jajce, nalazila se 1. dalmatinska, dok je 3. proleterska brigada trebalo da posedne položaje od k. 1262 — Javor — Grlić (1135) — s. Meline, sve zaključno.

Kada je štab 3. proleterske brigade procenio novonastalu situaciju, dostavio je, 3. decembra izjutra, štabu divizije pismene napomene gde se, između ostalog, kaže:

»Položaj koji ste dali našoj brigadi iznosi prave linije više od 10 km, a terenski mnogo više. Pod takvim rasporedom i uslovima brigada postaje imobilna, i stvara uslove da neprijatelj ima inicijativu i potiskuje jedan po jedan deo. Mi moramo imati kao brigada izvjesnu rezervu radi obezbeđenja lijevog krila, ako bi neprijatelj pokušao da nas kakvim manevrom obuhvati. Kod ovakvog rasporeda to nije moguće. Mi ćemo radi svega ovoga, biti glavninom brigade južno od Brnjića na liniji s. Meline — k. 1135 — ka Javoru. Iz toga pravca možemo dejstvovati neprijatelju u leđa. Molimo, da o svemu ovome vodite računa i dajete zadatke brigadi kao cjelini i ne vršite ovako cjeplanje i rastezanje brigade, i time nam uzimate jedinice iz ruku i otežavate rukovanje brigadom...⁶⁷

Prema novoj zapovesti štaba 3. divizije od 3. decembra u 18 časova, predviđen je opšti protivnapad i konkretan zadatak svakoj jedinici. Prema njoj divizija ojačana 3. proleterskom brigadom i glavninom 3. krajiškog odreda, imala je da 4. decembra u 7 časova pređe u opšti protivnapad u zoni između planine Vlašića i Janja, sa ciljem da izbije na komunikaciju Donji Vakuf — Turbe, a zatim da u daljem napadu oslobodi Donji Vakuf, Turbe i Travnik. Predviđeno je da se protivnapad izvrši u pet napadnih kolona:

— jedna sastava dva bataljona 5. crnogorske brigade, 3. krajiški odred i jedan bataljon 10. hercegovačke brigade, nastupa levom obalom Vrbasa ka rejonu Donjeg Vakufa;

⁶⁷ Zbornik IV/8, dok. 130.

— 5. crnogorska brigada (bez dva bataljona) kreće kad ostale brigade izbiju na liniju Kamuša — Radalj i nastupa desnom obalom Vrbasa, pravcem Babino brdo — Oborci, a po izbijanju na glavnu komunikaciju između Donjeg Vakufa i Komara produžava ka Donjem Vakufu sa istočne strane;

— 1. dalmatinska brigada (bez jednog bataljona) nastupa pravcem s. Božikovac — Crni Vrh — Obrenovac — Komar — Šiljakovac i izbiju u rejon na sredokračić glavne komunikacije Donji Vakuf — Turbe. Početak nastupanja — kad susedna 10. hercegovačka brigada izbiju na liniju Božića brijeg — Suho Polje (oko 10 km zapadno od Turbeta);

— 10. hercegovačka brigada kreće 4. decembra u 8 časova iz s. Boribabe pravcem Bukovik — Ponir — Božića brijeg — Ukelnj — Ravna gora — Goleš — Velika kosa, preseca komunikaciju sa severa u visini Hamandžića, izbiju na drugu komunikaciju u visini ž. st. Goleša, a zatim produžava dejstvo ka istoku.

— 3. proleterska brigada nastupa pravcem Grlić — Vitovlje — Knežnica — Karaula — Krč — Bijelo Bučje, obuhvatajući neprijatelja sa istoka, uvek prednjačeći drugim brigadama. Njeni delovi treba zatim da zatvore komunikacije između Turbeta i Hamandžića i između Turbeta i ž. st. Goleša, a deo snaga da bude u rezervi na Radalju, u međuprostoru deonice navedenih komunikacija.

Pored ostalog, u ovoj zapovesti stoji:

»Na neprijateljskim ledima mora se stalno jahati i zauzimati tačka po tačku obilazeći izvjesne otpore, pa tako zauzeti i stanice na pruži Turbe — Donji Vakuf, a tako upasti u Donji Vakuf, Turbe i Travnik, što je moguće u jačoj demoralizaciji neprijatelja. U tom cilju Vrbaska kolona (snage koje nastupaju levom obalom Vrbasa — Z. V.) napasće Donji Vakuf, sa zapada, a 5. crnogorska brigada sa istoka, a takođe i 1. dalmatinska brigada i sve će sjeći veze u pravcu Bugojna. Sandžaka brigada napasće Turbe sa zapada i sjevera, a Hercegovačka brigada sa juga i istoka sjekajući veze sa Travnikom. Na isti način ove dvije brigade bi produžile napad na Travnik .. «⁶⁸

Međutim, neprijatelj nije mirovao, već je 3. decembra produžio nastupanje, tako da se situacija potpuno izmenila.

Stab 3. proleterske brigade koji se, prema prvoj zapovesti, nalazio sa dva bataljona na maršu iz rejonu Jajce ka Lendićima, radi posedanja pogodnih položaja za odbranu na liniji Neznanica (isključno) — Javor — Meline, stigao je na ovu liniju kasno u noć 3/4. decembra. Još u toku prepodneva 3. decembra upućeno je 1. bataljonu koji se kretao iz s. Božikovca, pismeno naređenje da preko s.

⁶⁷ Zbornik IV/8, dok. 130.

Kruščice dođe u s. Lendiće, kako bi brigada sa tri bataljona dejstvovala preko Gole planine ka Vitovlju i dalje u leđa neprijatelju. Oko 16.30 časova, baš kad je primio ovo naređenje, 1. bataljon se kretao severno od Neznanice. U to vreme štabu 3. brigade nije bilo poznato da neprijatelj tog dana po podne već podilazi položaju na Neznanici koji je držao 4. bataljon 1. dalmatinske brigade, ni da se levo od 4. bataljona tada nalazio 1. bataljon 3. brigade.

Već oko 15.30 časova jedna neprijateljska kolona, jačine oko 1000 vojnika, izbila je u s. Dubravu (na samoj glavnoj komunikaciji Turbe — Jajce oko 3 km južno od Neznanice). Četvrti bataljon 1. dalmatinske brigade koji je počeo da napušta položaj na Neznanici, krenuo je na ličnu intervenciju komandanta ove brigade nazad da ponovo posedne Neznanicu, ali je posle sukoba sa neprijateljem bio prisiljen da se povuče. Istovremeno neprijatelj je jakim kolonama nastupao preko Vitovlja ka zapadu, gde je potisnuo 2. bataljon 3. proleTERSke brigade i izbio u s. Meline i Dobretiće. Za situaciju kod svog 2. bataljona štab brigade je saznao narednog dana 4. decembra.

I na svim drugim pravcima neprijatelj je odbacio naše snage. Peta crnogorska brigada se zadržala na položajima u rejonu Vijenča, a 1. dalmatinska na položajima Uglasta kosa — Potajnica, oko 3 km zapadno od linije s. Dubrave — Neznanica.

Drugi bataljon 3. brigade stigao je u selo Meline izjutra 3. decembra. Kada je jedan njegov vod prilazio ovom selu, neprijatelj ga je obasuo mitraljeskom i minobacačkom vatrom od Vitovlja. U to vreme 2. bataljon nije imao veze ni sa susednim jedinicama ni sa štabom svoje brigade. On se zadržao na položaju na Goloj planini, zatvarajući pravce koji od Vitovlja vode ka zapadu, i o tome odmah poslao izveštaj štabu svoje brigade koji je stigao narednog dana pre podne.

U toku noći 3/4. decembra, štab 1. dalmatinske brigade izvestio je štab divizije da su se, padom Neznanice i prodorom neprijatelja duž glavne komunikacije od s. Dubrave ka zapadu, uslovi za predviđeni protivnapad znatno izmenili. Obavestio je da sa 5. crnogorskom brigadom nema vezu i da se na njenom odseku nije čula borba, iako delovi neprijatelja nastupaju i južno od glavne komuni-

kacije u pravcu s. Stare Kuće. O svojim jedinicama naglasio je da su jako zamorene, neispravne i nenahranjene, da za protivnapad mogu doći u obzir samo dva bataljona, jer su ostala dva toliko premorena da se ne bi mogla uspešno angažovati.

I štab 5. crnogorske brigade je takođe izveštavao o vrlo teškoj situaciji.

Cim je primio podatke o novonastaloj situaciji na pravcu Turbe — Jajce, odnosno o padu Neznanice, štab 3. divizije izdao je 3. decembra u 21 čas, dopunsko naređenje 1. dalmatinskoj, 10. hercegovačkoj i 3. sandžačkoj brigadi. Prema tom naređenju, 10. hercegovačka je imala da 4. decembra rano izjutra krene u pravcu levog krila 3. sandžačke i da štabovi ove dve brigade stvore zajednički plan za razbijanje desnog krila neprijatelja. Pri tome je naglašeno da, čim se to postigne, sve brigade produže nastupanje prema zapovesti za opšti napad izdatoj 3. decembra u 18 časova.⁶⁷

Tako je ovim dopunskim naređenjem 10. hercegovačka brigada upućena na krajnje levo krilo borbenog rasporeda. Kada su noću u 3 časa članovi štaba 10. hercegovačke brigade uhvatili vezu sa načelnikom štaba 3. sandžačke brigade, dogovorili su se da dva bataljona 3. sandžačke posednu položaje odmah na Tornici i Bukoviku i uhvate vezu sa delovima 1. dalmatinske brigade u pravcu Neznanice, dalje da se organizuje duboko izviđanje ka Poniru i Vitovlju, kao i da se na tim pravcima postave zasede. Štabu 10. hercegovačke brigade je već bilo poznato da se 2. bataljon 3. sandžačke nalazi u rejonu Melina.

Deseta hercegovačka brigada trebalo je odmah da krene na prostoriju Bunar — Pavlovići — Brnjici. Ona će, u toku daljeg razvoja događaja, uglavnom manevrovati, bez sukoba sa neprijateljem. Naime, u toku 4. decembra, 3. proleterska brigada sa svoja tri bataljona i delovi 1. dalmatinske brigade učestvovaće u protivnapadu, dok će se u to vreme 5. crnogorska brigada povlačiti u rejon Jajca.

Posle dogovora o sadejstvu između 3. proleterske (sandžačke) i 10. hercegovačke brigade štab 3. brigade je,

⁶⁷ Zbornik IV/8, dok. 130.

sa štabom 1. dalmatinske pripremio plan, prema kome je 1. dalmatinska trebalo uporno da drži položaje na liniji Uglasta kosa — Palež — Brvanci — Postojnica, na kojima se našla 4. decembra izjutra. U isto vreme upućen je 5. bataljon 3. proleterske da sa 4. bataljonom 1. dalmatinske napadne neprijatelja na položaju Neznanica.

Stab 3. proleterske brigade je nameravao da dva bataljona koja su mu stajala na raspolaganju uputi pravcem Bukovik — Tornice — Javor — Ponor, s tim da delom snaga izbiju na Golu planinu, obezbede nastupanje ka Ponoru i da uhvate vezu sa 2. bataljonom na istočnim padinama Gole planine. Po izbijanju na Javor, 1. bataljon je imao da se usmeri ka Neznanici sa severne strane radi napada u leđa neprijatelja koji drži ovaj položaj. Računalo se da će se na taj način stvoriti uslovi da brigada izbije ka predelu Vitovije, što bi doprinelo i uspešnijem dejstvu 10. hercegovačke brigade. Staviše, ova brigada je mogla da paralelno sa napadom 3. proleterske brigade nastupa sa severa kroz Vitovije.

Ujutro 4. decembra 1. i 4. bataljon su napali i protezali delove neprijatelja koji su izbili na Bukovik. Pri tome je 4. bataljon produžio gonjenje ka Goljoj planini, a zatim, kad se posle nešto dužeg vremena vratio, produžio je sa 1. bataljonom ka Javoru i Ponoru, pod komandom političkog komesara i načelnika štaba brigade. Komandant brigade je pošao u s. Meliće, kod 10. hercegovačke brigade, radi organizovanja daljeg sadejstva, a zatim je, posle povratka, krenuo u štab 1. dalmatinske brigade, radi dogovora o istom pitanju.

Pre podne 4. decembra, jedna kolona neprijatelja od Dubrave vršila je snažan pritisak na 1. bataljon 1. dalmatinske brigade na položaju na Potajnici. Druga kolona se uspešno probila preko sela Brvanci, gde se nalazio 2. bataljon 1. dalmatinske koji je ubrzo odstupio ka Jajcu i dalje. Položaji na liniji Palež — Potajnica gde su se nalazila tri bataljona 1. dalmatinske (1, 3. i 4.) i 5. bataljon 3. proleterske brigade, zadržani su u našim rukama i po padu mraka. Međutim, napad na Neznanicu koji su izvršili jedan bataljon 3. proleterske i jedan bataljon 1. dalmatinske nije uspeo, i pored velikog zalaganja.

Nastupanje 1. i 4. bataljona 3. proleterske brigade koje je preduzeto u 17 časova pravcem Bukovik — Ponir, u početku je bilo uspješno. Međutim, neprijatelj je ubacivanjem novih snaga i uz snažnu podršku artiljerije, uspeo da ih sa Tornica potisne ka Bukoviku. Naročito je bila efikasna neprijateljska artiljerija čije su granate posle eksplozije pri udaru u drveće kosile na sve strane. U ovoj vrlo oštroj borbi obe strane su pretrpele osetne gubitke.

Situacija je bila teška i kod 1. dalmatinske brigade. Jedan njen bataljon je bio odsečen od glavnine, pa je morao da se samostalno povlači ka Jajcu. U toku borbe na Neznanici hrabro je poginuo komandant 1. dalmatinske brigade Marjan Bilić. Štab ove brigade doneo je 4. decembra u 19.30 časova odluku da brigada odstupi ka s. Sibenici i dalje, prema situaciji.⁷⁰ U ovom izveštaju štabu 3. divizije štab 1. dalmatinske brigade navodi da se pri donošenju ovakve odluke imalo u vidu: da je 5. crnogorska već odstupila, da je neprijatelj prodorom preko s. Brvanci ugrozio pozadinu 3. bataljona, a time i glavninu brigade, da i pored toga »što su bataljoni Sandžačke brigade u toku današnjeg dana uspjeli da proteraju neprijatelja sa položaja Bukovik — Tornica, ipak se danas u sam mrak borba ponovo vodila na ovim položajima, iz čega smo zaključili da je neprijatelj uspio ove položaje opet da povрати. Zaključujući po vatri neprijatelj je dolazio sve bliže i bliže . . . O našem povlačenju upoznali smo komandanta Sandžačke brigade, koji se je prilikom donošenja naše odluke nalazio kod nas . . .«⁷¹

Štab 3. proleterske brigade (bez komandanta koji se tada nalazio kod štaba 1. dalmatinske brigade) nije imao podatke o situaciji 4. decembra popodne na sektoru 1. dalmatinske, a ni na pravcu pokreta 10. hercegovačke. On je u 20 časova doneo odluku da se bataljoni sa Bukovika povuku ka Lendićima. O tome je odmah pismeno obavestio i štab 1. dalmatinske brigade. U tom izveštaju pored ostalog kaže:

»Poslije teške borbe koja je trajala šest časova naši bataljoni su se morali povući u selo Lendiće. Još nismo prikupili oba bataljona, jer izvjesni djelovi tek sada pristižu te ne znamo tačno broj

⁷⁰ Isto, dok. 151.

⁷¹ Isto.

mrtvih i ranjenih ali ima ih sasvim dosta. S obzirom na to da su drugovi bez hrane, s slabim odijelom, kao i s obzirom na veliki broj ranjenika, mi ćemo sa oba bataljona još u toku noći preko sela Doribabe za selo Kuprešane. Kako smo mi morali napustiti ove položaje jer nam je nemoguće sa ovim snagama organizovati ma kakvu odbranu, to se vi prema tome ravnajte. Mišljenja smo da trebate odmah uputiti naš Peti bataljon pravcem Lendići — Doribaba — Kuprešani, gde bi došao u sastav brigade.. „⁷²

Kao što se vidi, oba štaba (1. dalmatinske i 3. proleterske) brigade donela su istovremeno, i bez međusobnog konsultovanja, odluku da je u ovakvoj situaciji jedino realno rešenje povlačenje sa sadanjih položaja. Štab 1. dalmatinske brigade uputio je 5. bataljon pravcem Kruščica — Doribaba — Kuprešani u sastav 3. brigade.

Čim je saznao o stanju i namerama 1. dalmatinske brigade, štab 3. proleterske brigade je odmah, 5. decembra u 5 časova, o tome kao i o svojim namerama obavestio i 10. hercegovačku koja se prikupljala na prostoriji severno od 3. brigade. Obavestio je da je 3. proleterska vodila gotovo ceo dan borbu na Bukoviku i Javoru, da će se u toku noći 4/5. decembra povući ka selu Kuprešanima; da je na odseku 1. dalmatinske brigade neprijatelj izvršio prodor preko sela Brvanci i da se i ova brigada u toku noći 4/5. decembra povlači sa sadanjih položaja. Na osnovu ovih obaveštenja štab 10. hercegovačke je došao do zaključka da bi dalje odsudnije zalaganje na pravcu Gostilj — Božića brijeg bilo beskorisno, već bi trebalo uputiti dva bataljona ka Poniru i selu Dolu, na prostoriji Vitovlja, koji bi uhvatili dodir sa neprijateljem, ne upuštajući se u odlučnije borbe, a glavninu brigade zadržati na prostoriji severno od Vitovlja.⁷³

Tako je završena ova višednevna borba sa neprijateljskim snagama koje su nastupale od Travnika i Donjeg "Vakufa ka Jajcu. Prema naknadno prikupljenim podacima, u ovoj ofanzivi su učestvovali: nemačka 718. divizija, 9. i 15. domobranski puk, jedan ustaški puk, sve to ojačano sa više artiljerijskih grupa, specijalnih i pomoćnih

⁷² Arhiv VII JNA, reg. br. 8 F 11/1, k. 1255.

⁷³ Zbornik IV/8, dok. 158.

jedinica. Ukupno je moglo učestvovati oko 15.000 vojnika.⁷⁴ Neprijatelj je ušao u Jajce jakim snagama 5. decembra pre podne.

Štab 3. udarne divizije izdao je 5. decembra naredbe svim brigadama da se prikupe na prostorijski između Vitovlja, reke Ugar, reke Vrbasa i Jajca.⁷⁵

Treća proleterska brigada posela je prostorijski između reke Ugar i Gole planine i to: 1. bataljon u s. Seoci, 2. u s. Bunar, 4. u s. Davidovići i s. Prisika, 5. u s. Kuprešani, a štab brigade u s. Gornji Orašac.

*

Tako je 3. proleterska brigada u protivnapadu 4. decembra na pravcu Bukovik — Javor — Ponor uspela da u prvom naletu protera u susretnoj borbi jače neprijateljske snage i da tog dana do pada mraka vodi uspešnu odbranu protiv novih ubačenih neprijateljskih jedinica na položaju Javor, Bukovik i Neznаница, nanoseći neprijatelju osetne gubitke. I ona je u toj borbi pretrpela osetne gubitke — samo u toku tog dana (4. decembra) imala je 25 izbačenih iz stroja (10 poginulih i 15 ranjenih). Peta crnogorska brigada je za čitavo vreme borbe u ovoj neprijateljskoj ofanzivi imala 28 izbačenih iz stroja (6 poginulih i 22 ranjena), 1. dalamtinska, takođe u toku ove ofanzive, 11 izbačenih iz stroja (3 poginula, 6 ranjenih i 2 nestala), a 10. hercegovačka zaključno sa 2. decembrom (posle toga nije više ni dolazila u sukob sa neprijateljem), imala je 18 izbačenih iz stroja (7 poginulih i 11 ranjenih).

Na ispresecanom i gusto pošumljenom zemljištu sa visokim drvećem, po dubokom snegu, vejavici i gustoj magli, borci i rukovodioci 3. proleterske brigade pokazali su veliku snalažljivost u borbi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Oni su u susretnoj borbi, često prsa u prsa, proterali neprijatelja sa položaja kod Bukovika, Javora i sa Gole planine, a zatim su vodili upornu odbranu, sve dok ih neprijatelj angažovanjem svežih snaga, ne bi prinudio na povlačenje. Na položaju kod Neznанице vodila se živa borba celog dana.

⁷⁴ Izveštaj štaba 3. divizije VŠ od 11. XII 1942. (Zbornik IV/8. dok 171)

⁷⁵ Zbornik IV/8. dk 154.

*Dejstva i aktivnost 3. proleterske brigade
na području Kotor Varoši*

Drugo oslobođenje Kotor Varoši.

Početkom decembra 1942. godine 1. proleterska divizija je sa svoje dve brigade (1. proleterskom i 3. krajiškom) izbila na gornji tok reke Vrbanje. U toku 4. decembra 1. proleterska brigada je oslobodila Kotor Varoš. Pošto je 1. divizija sve dublje zalazila u centralnu Bosnu i sve više se udaljavala od 3. divizije to je, radi samostalnijeg dejstva a i zbog raznovrsnih zadataka na ovoj velikoj prostoriji, gde se neprijatelj pojavljivao na svim pravcima osećala sve veću potrebu za svojom 3. proleterskom (sandžačkom) brigadom. Zbog toga je štab 1. proleterske divizije odmah tražio od Vrhovnog štaba i štaba 3. divizije da se 3. proleterska brigada što pre uputi za glavinom 1. divizije. U vezi s tim štab 1. divizije nastojao je da održava vezu sa 3. brigadom i da je obaveštava o pokretu i neposrednim zadacima divizije. Istovremeno on piše štabu 3. divizije:

»... Ova nam brigada mnogo nedostaje, tako da smo primorani vršiti dalje prodore ne organizujući novooslobođene terene i ne ostavljajući sigurnu vezu sa oslobođenom teritorijom. Četnici su se počeli povlačiti na teren sa koga su već bili najureni (Skender Vakuf)«.

Dok se 3. proleterska brigada još nalazila južno od gornjeg toka Ugara, 1. divizija je već bila severno od komunikacije Maslovare — Kotor Varoš. Posle jednodnevnog odmora, 3. brigada je sa prostorije Kuprešani — Bunar — Seoce — Davidovići — Prisika — G. Orašac krenula preko reke Ugar ka Skender-Vakufu. Pri tome se kraće vreme zadržala u rejonu Skender-Vakufa, čisteći okolinu od četničkih jedinica. Uspostavljena je i veza sa terenskim radnicima i pružena im potrebna pomoć. U daljem nastupanju ka Kotor Varoši razbijena je, 9. decembra, jedna četnička formacija jačine oko 400 ljudi i tom prilikom zaplenjena dva teška mitraljeza.⁷⁶ Orijentišući se prema borbi koja se tog dana čula na severu, brigada je nastavila pokret i istog dana uspostavila vezu sa šta-

⁷⁶ Zbornik IV/8, dok. 130.

bom 1. divizije. Pošto je proterana neprijateljska kolona koja je nastupala od Javorana ka Skender-Vakufu, brigada nije više imala prepreka u daljem nastupanju ka rejonu Kotor-Varoši. Negde pred podne 10. decembra jasno se čula borba severno od komunikacija Maslovare — Kotor Varoš, a naročito vatra neprijateljske artiljerije koja je intenzivno dejstvovala po delovima 1. divizije koji su se kretali ka rejonu Maslovara.

U to vreme štab brigade nije imao tačne podatke koje su i kolike neprijateljske snage u Kotor-Varoši. Prema podacima dobijenim od naših ljudi sa tog terena, znalo se samo da su, u toku 7. decembra, nemačke i domobranske jedinice ponovo zauzele Kotor Varoš. Brigada je nastavila ubrzanim maršem i što se više približavala Kotor-Varoši, sve jasnije se čula artiljerijska vatra. Granate su padale i po padinama planine Uzlomac. Još se nije znalo da li to neprijatelj tuče delove 1. proleterske ili 3. krajiške brigade. Kad su prednji delovi brigade već izbili na položaj oko 4 km jugozapadno od s. Vrbanjci, (kod glavne komunikacije Kotor Varoš — Maslovare, na oko 5 km od Kotor Varoši), primetili su na jednoj poljani neprijateljsku bateriju koja je gađala naše delove na Uzlomcu. Neprijatelj još nije bio primetio naše prednje delove, pa je odlučeno da se baterija odseče od Kotor-Varoši. Mada su već bila postavljena automatska oruđa, komandant brigade je odlučio da se vatra ne otvara dok se ne postavi i malokalibarski top i dok ne stignu naši delovi sa puškomitraljezima bliže glavnoj komunikaciji. Međutim, neprijatelj je ubrzo osetio naše prisustvo i njegova motorizovana kolona je sa artiljerijskim oruđima odjurila u paničnom strahu ka Kotor-Varoši i dalje.

Jedan nemački bataljon koji je sačinjavao posadu u Kotor Varoši, povukao se prethodno, po naređenju komande svoje 714. pešadijske divizije, u utvrđeni rejon Čelinac (oko 12 km od Banje Luke, na komunikaciji Banja Luka — Kotor Varoš), a jedan deo domobranskog bataljona (dva oficira i 100 domobrana) i 19 žandarma — povukao se na položaje Podbrđe — Lepa kruška (6 km severno od Kotor Varoši). Komandant ovog domobranskog bataljona i jedan deo domobrana presvukli su se u građanska odela i prijavili našoj komandi.

Tako je 3. proleterska brigada ušla u Kotor Varoš, takoreći bez borbe.

*

Odmah po oslobađanju Kotor Varoši, pred brigadu su se postavili raznovrsni zadaci. Od vojnih, na prvom mestu bilo je nastupanje i snažan pritisak ka Banjoj Luci, preduzimajući istovremeno¹ i potrebne odbrambene mere na pravcu Banja Luka — Kotor Varoš. Tu je bila i glavna komunikacija kojom su motorizovane snage neprijatelja mogle da najefikasnije intervenišu od Banje Luke i da utiču na dalja dejstva cele 1. proleterske divizije. Za dejstva na toj glavnoj arteriji određena je 3. proleterska brigada, dok su ostale dve brigade 1. divizije usmerene u međuprostor između komunikacija Banja Luka — Kotor Varoš i Banja Luka — Prnjavor. Na prostoriji između planine Uzlomca, Ugara i Vrbasa bilo je dosta razvijeno četništvo koje je i na levoj obali Vrbasa, pogotovo na Manjači, takođe uzelo maha. Zato je brigada morala da organizuje kontrolu velike prostorije — da uspostavlja narodnu vlast, okuplja stanovništvo koje je simpatisalo našu borbu i da goni manje četničke jedinice koje su se povremeno pojavljivale u širem rejonu Skender-Vakufa i na prostoriji između Kotor Varoši i Manjače. Posebno je aktivnost brigade bila usmerena na politički rad.

U toku 14. decembra brigada se u razvijenom borbenom poretku kretala ka Banjoj Luci, u zoni glavne komunikacije od Kotor Varoši, s tim što je glavnina nastupala između ove komunikacije i reke Vrbasa. Prvo je došlo² do sukoba sa jednom četničkom formacijom kod Javorana koja je brzim naletom razbijena i naterana u bekstvo ka Banjoj Luci i kanjonu Vrbasa. Borba je nastavljena sa jednom četničkom grupom kod Lipovca, a istovremeno su delovi brigade napali istočno od glavne komunikacije dve čete domobrana i jednu grupu četnika i posle dosta oštre borbe proterali ih sa položaja Lepa kruška — Podbrđe u pravcu Čelince. Tako je brigada u borbenom poretku izbila na liniju Skatavica — Podbrđe — Lipovac. Povodom ovih prvih dejstava, štab 1. proleterske divizije je u izveštaju Vrhovnom štabu naglasio da se između naših delova i Banje Luke nalazi još jedino Čelinac.

Naša 3. brigada je odmah preduzela rušenje objekata na glavnoj komunikaciji i prekopavanje pojedinih deonica. U isto vreme na pogodne položaje duž komunikacije, postavljene su zasede sa puškomitraljeskim odeljenjem i protivtenkovskim oruđem.

U to vreme se kao posada u utvrđenom rejonu Čelinca nalazio ojačani 1. bataljon 718. puka njemačke 714. divizije sa artiljerijom koja se uvek nalazila u tom rejonu.

Dve brigade 1. divizije bile su severno od komunikacije Kotor Varoš — Čelinac, i to 1. brigada u rejonu Jošavke i 3. krajiška u dubini Uzlomca, dok je 3. proleterska koja je imala da zatvara ovu komunikaciju, bila grupisana glavnim snagama južno¹ od ove komunikacije, od Lipovca (iznad Čelinca) do Karanovca na Vrbasu, a pomoćnim severno od komunikacije, na liniji Skatavica — Podbrđe. Njena tri bataljona bila su na položaju prema Banjoj Luci (dva južno i jedan severno od komunikacije), a jedan u pozadini brigade, radi zaštite pozadinskih delova, a posebno brigadne bolnice. Ovaj bataljon je u isto vreme progonio i četničke jedinice koje su se naročito aktivirale čim bi neprijatelj počeo ofanzivna dejstva. Ukupno je na položajima Lipovac — Karanovac bilo oko 400 boraca, a na položaju Skatavica — Podbrđe oko 120 boraca. Desno od našeg 2. bataljona koji se nalazio na desnom krilu brigade, na dužini od 4 km, nije bilo naših snaga, a dalje ka severu, u zoni Jošavke, nalazila se 1. brigada.

Neprijatelj je, zorom 16. decembra, krenuo u opšte nastupanje od Banje Luke ka Kotor Varoši. Glavne snage, oko 1000 Nemaca, uz sadejstvo četnika, napadale su u zoni između Vrbasa i glavne komunikacije Banja Luka — Kotor Varoš, dok je samom komunikacijom nastupalo¹ nekoliko tenkova u pratnji tri kamiona pešadije. Severno od glavne komunikacije nastupale su pomoćne snage neprijatelja pravcem Čelinac — Skatavica, dok je artiljerijska grupa za podršku bila kod Čelinca.

Borba je vođena čitavog dana 16. decembra. Glavna brigada južno od komunikacije morala se povući sa položaja Lipovac, dok se 2. bataljon grupisao bliže glavnoj komunikaciji da bi sprečio¹ prodor jedne motorizovane kolone. Izveštavajući o toku borbe prvog dana, štab 3. bri-

gade je predložio štabu 1. brigade da 1. brigada izvrši pritisak na neprijateljsko krilo, pošto se na sektoru Podbrđe — Skatavica nalazi samo jedan nepotpun bataljon 3. brigade.⁷⁷

Istog dana je i štab 2. bataljona 3. brigade sa položaja kod Skatavice izvestio o situaciji, sugerirajući da se snage 1. brigade upute više ka jugu, kako bi se delovi bataljona sa Skatavice oslobodili za borbu sa neprijateljem koji nastupa duž glavne komunikacije.

Neprijatelj je tog dana uspeo da izbije na liniju Karanovac — Lipovac — Skatavica — Crni vrh.

Prateći razvoj borbe, štab 3. proleterske brigade je uočio da neprijatelj nije bio aktivan na pravcu 1. brigade, jer se sa tog sektora nije čula vatra. Istovremeno ni 3. krajiška brigada koja se nalazila u većoj dubini, nije bila angažovana u borbi.

Pošto je primio oba izveštaja (štaba 3. brigade i 2. bataljona) u toku 17. decembra pre podne, štab 1. proleterske brigade je preduzeo odmah mere za sadejstvo sa 3. proleterskom brigadom. Isto tako, sugerisano je štabu 3. krajiške da najmanje sa dva bataljona posedne međuprostor između 3. i 1. proleterske brigade, na liniji Kremenica — Brkan kosa — Skatavica — Topići, povezujući se tako sa desnim krilom 3. i levim krilom 1. proleterske brigade. Dogovoreno je da, ukoliko neprijatelj ne bi dejstvovao ofanzivno na frontu ovih bataljona, oni bi sa 1. brigadom prešli u napad ka Čelincu.⁷⁸

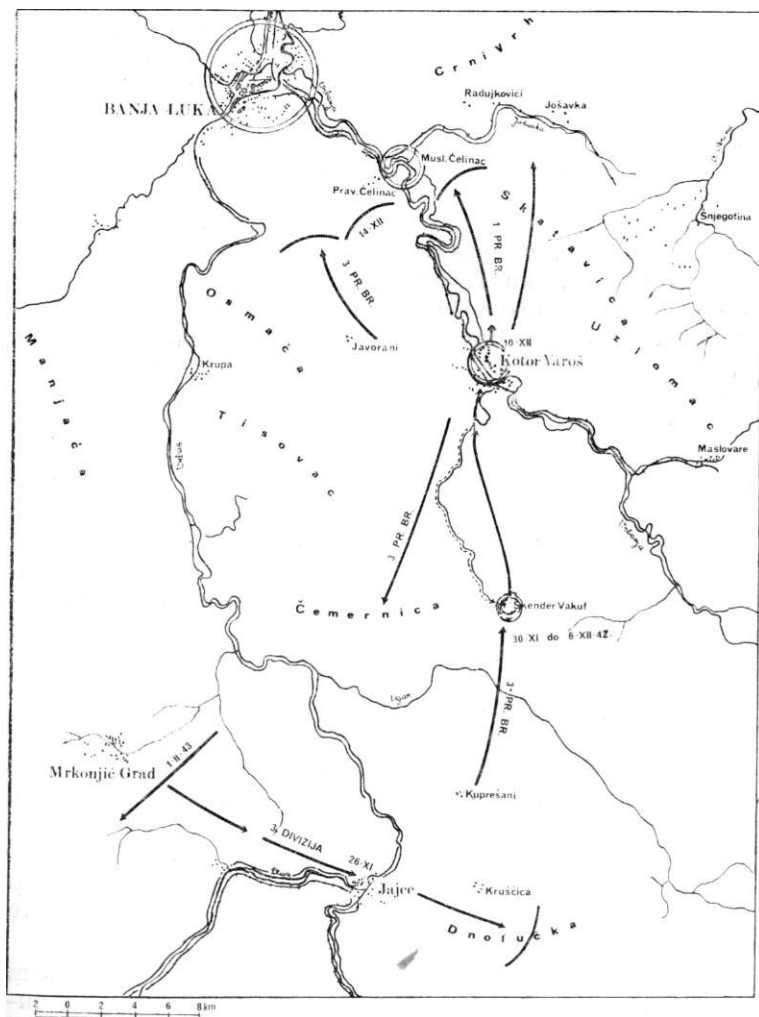
U toku noći 17/18. decembra, dva bataljona 3. proleterske brigade stigla su na Skatavicu. Zahvaljujući merama koje su preduzele 1. proleterska i 3. krajiška brigada, stvoreni su povoljni uslovi na odseku Kotor Varoši. Jedinice 3. brigade su samostalno vodile borbu dva i po dana, zadržavajući neprijatelja i nanoseći mu gubitke, tako da se razvukao na širokom frontu i izložio bok udaru novih snaga iz rejona Skatavice i Jošavke. Plašeći se da može biti odsečen od Banje Luke, neprijatelj je bio prisiljen na brzo povlačenje.⁷⁹

⁷⁷ Isto, dok 194.

⁷⁸ Isto, dok 193 i 194.

⁷⁹ Isto, dok. 202.

Posle ove borbe, 3. proleterska brigada je ponovo posela položaje koji zatvaraju pravac Čelinac — Kotor Varoš.

Treća proleterska brigada u centralnoj Bosni

Tako je 3. proleterska brigada tih petnaest decembar-
skih dana, po vrlo niskoj temperaturi, često praćena snež-
nim olujama i vejavicama, u protivnapadu na pravcu
Jajce — Turbe, prevalila 50 km na planinskom zemlji-
štu (vazdušne linije) i izbila posle oslobođenja Kotor Va-
roši pred vrata Banje Luke. Vodeći usput borbe sa jačim
ili slabijim neprijateljskim snagama, ona je od 16. do 18.
decembra (zaključno) učestvovala i u napornim trodnev-
nim borbama na pravcu Kotor Varoš — Banja Luka.

Kada je 22. decembra 1. proleterska brigada primila
naređenje da ofanzivno dejstvuje ka severu, ka Prnjavoru,
a 3. krajiška ka Tesliću, naša 3. brigada dobila je za-
datak da kontroliše vrlo široku prostoriju: Lipovac —
Javorani — Kotor Varoš — Uzlo mac — Skatavica — Jo-
šavka — Snjegotina — Dubrava i Crni vrh. To je name-
talo veliko naprezanje i aktivnost u svakom pogledu, jer
se radilo o prostoriji koju su dotad kontrolisale tri bri-
gade 1. divizije. Bilo je potrebno zatvoriti pravce koji od
Banje Luke izvide na označenu prostoriju; razviti politi-
čki rad i učvrstiti narodnooslobodilačku vlast na terenu,
mobilisati nove borce, obezbediti i učvrstiti teren Uzlo-
mac — Snjegotina — Dubrava kao polaznu osnovicu 1.
proleterske divizije. Sada se težište brigade prenosilo
istočno od Vrbanje, tako da su tri njena bataljona raspo-
ređena na težištu, a jedan na pomoćnom pravcu (jedan
bataljon je postavljen na odseku Skatavica — Podbrđe —
Kotor Varoš, jedan na odseku Jošavka — Crni vrh, a
jedan na prostoriji Dubrava — Snjegotina sa ulogom bri-
gadne rezerve, dok je na levoj obali Vrbanje jedan bata-
ljon bio na prostoru Lipovac — Karanovac — Javorani).
Ovakvim rasporedom 3. brigada je trebalo da kontroliše
veliki prostor — na severu isključno do zone kroz koju
prolazi komunikacija Banja Luka — Prnjavor, a na jugu
do reka Ugara i Vrbasa odnosno prostoriju po dužini oko
40 i po širini 30—40 km vazdušne linije.

Nemačke jedinice su, sa domobranskim i četničkim
snagama, vrlo često napadale slobodnu teritoriju u među-
prostoru srednjih tokova Bosne i Vrbasa koju su kontro-
lisale brigade 1. proleterske divizije. Zbog ugrožavanja i

prekidanja komunikacija i širenja sve više ka severu i istoku i opasnosti da uskoro udare po dvema značajnim neprijateljskim saobraćajnicama koje vode dolinom Save i Bosne, neprijatelj je bio prinuđen da interveniše — nekad jačim, a nekad slabijim snagama — od Banje Luke i Teslica, kao i sa komunikacije Banja Luka — Klašnice — Prnjavor. U Banjoj Luci je bila dislocirana 714. nemačka divizija kao glavna snaga, a zatim domobranske snage jačine oko jedne brigade i više samostalnih bataljona, kao i razne ustaške jedinice sa pomoćnim delovima. Tu su se nalazile i oklopne artiljerijske i inženjerijske jedinice. Čelinac je bio utvrđeni rejon, sa betonskim i drvenozemljanim bunkerima, okružen bodljikavom žicom, a uz to je i zemljište bilo pogodno za organizovanje vatrenog sistema, sa brisanim prostorom na daljinama i preko 1000 metara. Njegova stalna posada sastojala se od ojačanog nemačkog bataljona 714. divizije i, prema potrebi, od domobranskih jedinica. U širem rejonu Banje Luke, u zoni između reke Vrbasa i komunikacije Banja Luka — Čelinac, kao i na prostoriji južno od Klašnice, nalazile su se četničke jedinice koje su redovno učestvovala u borbi zajedno sa nemačkim jedinicama, a ponekad i samostalno.

S obzirom na ovakvo grupisanje neprijatelja, realno je bilo da se ofanzivna dejstva glavnine 1. proleterske divizije orijentišu ka dolini Ukrine i Usore, a prema Banjoj Luci drži uglavnom defanzivno. Ukoliko bi se, međutim, ukazala potreba za aktivnim dejstvima i prema Banjoj Luci, mogao je jedino doći u obzir pritisak ka utvrđenom rejonu Čelinac. Ovaj utvrđeni rejon nije se mogao izolovati od Banje Luke, jer je bio suviše blizu tog garnizona. Otuda i pritisak ka Banjoj Luci nije mogao doneti značajnije operativne rezultate.

Kad je neprijatelj preduzimao ofanzivna dejstva od Banje Luke, izvodio ih je ograničenim snagama sa lokalnim ciljem. Zajedničko za sve te napade bilo je to što su uvek imali solidnu podršku artiljerije i minobacača.

Do kraja decembra brigada je vodila svakodnevno borbe s neprijateljskim jedinicama koje su pokušavale da prodru na slobodnu teritoriju.

Tako je 26. decembra, četnički bataljon (Novakovića) napao iz rejonu Čelinca ka Crnom vrhu, koordinirajući dejstva s nemačko-četničkim snagama koje su nastupale u zoni komunikacije Banja Luka — Prnjavor. Međutim, 1. bataljon 3. brigade primorao je četničku kolonu da se vrati ka Čelincu, dok su istovremeno tri bataljona 1. proleterske brigade prinudila borbom kombinovanu neprijateljsku kolonu da se povuče ka Banjoj Luci. Pri tome je naš 1. bataljon imao dva ranjena. Sutradan, 27. decembra, jača četnička formacija prešla je u nastupanje na više pravaca u zoni između reke Vrbasa i komunikacije Čelinac — Kotor Varoš. No, snažnim i iznenadnim protivnapadom, 5. bataljon 3. brigade je primorao četnike da se neorganizovano povuku ka Vrbasu. Neprijatelj je imao 6 mrtvih i 15 ranjenih, a 5. bataljon 3 ranjena.

Isto tako, 28. decembra, neprijatelj je preduzeo nastupanje duž glavne komunikacije ka Crnom vrhu i Prnjavoru, a jedna njegova kolona od Čelinca prema Skatavici. Nemačke i četničke kolone koje su nastupale ka Skatavici i Crnom vrhu, pustili su 1. i 2. bataljon 3. brigade da dođu na blisko odstojanje, a zatim su ih obasuli iznenadnom i snažnom vatrom automatskih oružja. Neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke i bio prinuđen da se rastrojen povuče. Naši su imali samo jednog ranjenog.

Početak januara 1943. godine doneo je veliku pobjedu 1. proleterskoj diviziji. U toku noći 1/2. i pre podne 2. januara, 3. krajiška brigada je sa tri bataljona 1. proleterske brigade, potpuno porazila neprijateljski garnizon u Teslicu. Zarobljeno je preko 1200 domobrana i zaplenjena veća količina oružja, municije i razne opreme. To je istovremeno i najveći vojni uspeh 1. proleterske divizije u centralnoj Bosni.

Već sledećeg dana neprijatelj je krenuo ka slobodnoj teritoriji i to glavnim snagama sa jakom artiljerijom — oko 2000 Nemaca, ustaša, domobrana i četnika — od Prnjavora, a pomoćnim od Banje Luke. Za odbranu slobodne teritorije, severno od 3. proleterske brigade nalazila su se svega dva bataljona 1. brigade. Od Banje Luke neprijatelj (preko 500 Nemaca i četnika podržanih artiljerijom) počeo je napad preko Crnog vrha, težeći da se preko Jošavke probije ka Snjegotini i Dubravi, gde bi se

sastao sa glavnim snagama koje su nastupale sa severa. Ovim snagama od Banje Luke pružila su otpor dva bataljona 3. proleterske brigade.

Borba, sa velikom žestinom i upornošću, produžila se u toku čitavog dana 4. januara na svim pravcima. Neprijatelj je ka rejonu Jošavke nastupao u dve kolone — jednom u zoni komunikacije Čelinac — Jošavka, a drugom sa zapada prema Crnom vrhu. Prvi bataljon 3. brigade pružao je vrlo jak otpor, ali se pred nadmoćnijim neprijateljem morao povlačiti ka Jošavki. Istovremeno su i bataljoni 1. brigade odstupali ka Dubravi, pružajući takođe jak otpor znatno nadmoćnijem neprijatelju koji je pokušavao da manevrom preko* Vijačana, sa istočne strane, izbije u njihovu pozadinu. U to vreme u Snjegotini je bila divizijska bolnica, pa je, pored ostalog, i to uslovljavalo da bataljoni 1. i 3. proleterske brigade prihvate manje-više frontalne odbrambene borbe, ne rizikujući da manevrom i zaobilaženjem vrše udare u bok i pozadinu neprijatelja. Krajem ovog dana 2. bataljon se našao na liniji istočno od Dubrave (zapadno od Jošavke), a bataljoni 1. proleterske brigade povukli su se na položaje severno od Dubrave. Tako je neprijatelj u toku 4. januara suzio na tom delu slobodnu teritoriju do rejona Dubrava — Snjegotina. Međutim, već sutradan oko podne, nemačke jedinice i artiljerija prekinuli su dejstvo i preduzeli odstupanje. Prema našim položajima zadržale su se još samo četničke snage koje su se pripremale da u toku 5. decembra produže napad. Koristeći ovo povlačenje Nemaca naši bataljoni su noću 4/5. januara prešli u protivnapad i prinudili neprijatelja da se vrlo brzo povuče ka Banjoj Luci i Klačnici.

Borbe su se nastavile i dalje. Naime, neprijatelj se teško mirio da se blizu banjalučkog garnizona nalaze, tako dugo, naše snage, pa je dalje bio vrlo aktivan na tom pravcu. U borbama prvih dana januara 3. proleterska je imala izbačenih iz stroja 12 boraca i rukovodilaca.

Istog dana kad su delovi 1. divizije napadali ka istoku, u dolini Usore, 3. proleterska brigada je preduzela ofanzivu prema Čelincu, da bi se neprijatelj na sektoru Banje Luke primorao na defanzivu. Pored ovog, 3. brigada je trebalo da štiti i divizijsku bolnicu i magacine. U isto

vreme 1. brigada je sa dva bataljona imala da napadne komunikaciju Prnjavor — Klašnica, da bi vezala neprijateljske snage na odseku Prnjavora i onemogućila im da intervenišu ka dolini Usore.

U demonstrativnom napadu 3. brigade ka Čelincu, u toku noći 14/15. i sutradan 15. januara, učestvovali su 1. i 2. bataljon sa istoka, i 5. sa zapada. Pošto su prethodno očistili širu prostoriju u zoni komunikacije Jošavka — Brđeni — Čelinac, 1. i 2. bataljon su produžili napad na sam Čelinac. Za to vreme je 5. bataljon čistio od četnika prostoriju zapadno od Čelinca, a zatim je i on preko Lipovca produžio napad na sam Čelinac. U toku tog napada, jedna kolona Nemaca, sa nešto četnika, preduzela je od Karanovca napad u leđa 5. bataljona, ali je, zahvaljujući vrlo brzom pregrupisavanju, bataljon uspeo da tu kolonu odbaci ka Karanovcu. Mada napad na sam utvrđeni Čelinac nije dao značajnije rezultate, to je ipak primoralo neprijatelja da na ovom odseku drži jače i uvek spremne posade.

Sredinom januara, na odseku 3. brigade produžene su manje borbe, dok su delovi 1. brigade (dva bataljona) uspeali da bez gubitaka zauzmu Prnjavor koji su branili domobrani, čela posada — oko 500 domobrana — predala se. Tako je 1. brigada, nastupajući dalje ka severu, izbila na Savu u rejon s. Kobaša.

U toku ovih borbi sredinom januara, 3. proleterska brigada je imala 8 izbačenih iz stroja. U to vreme brigadi je dodeljena jedna radio-stanica za vezu sa štabom divizije.

Pregrupisavanje 1. divizije sredinom januara 1943.

Imajući u vidu dotadanje vojne i političke uspehe u centralnoj Bosni, štab 1. proleterske divizije je, 16. januara 1943, predvideo novo grupisanje snaga radi razbijanja četnika i njihovog uticaja u centralnoj Bosni, mobilizacije novih boraca, organizovanja narodne vlasti sa učvršćenjem pozadine, kao i radi vršenja pritiska na važne okupatorske centre i likvidacije posade u isturenim neprijateljskim garnizonima.

Treća proleterska brigada je imala da dejstvuje na prostorijskoj koja se proteže na severu do planine Uzlomac i reke Vrbane, na jugu do Vrbasa i Ugara, na istoku do Siprage. Ta prostorijska, dužine oko 40 i širine oko 30 km, obuhvatala je: Skatavicu, Lipovac, Javorane, Skender-Vakuf, Siprage, Maslovare i Kotor Varoš. Zadatak je bio da se zatvori komunikacija Banja Luka — Kotor Varoš i povremeno vrši pritisak ka Banjoj Luci.

Na severu od zone koju je kontrolisala 3. proleterska brigada, od uključno grebena Uzlomca pa do rejona Prnjavora, nalazila se 1. proleterska, a na istoku ka Tesliću 3. krajiška brigada.

S obzirom na veličinu prostorijske i raznovrsne zadatke, bataljoni 3. brigade bili su grupisani: jedan u širem rejonu Skatavice, radi zatvaranja pravca od Čelinca, Banje Luke i Crnog vrha i izvođenja demonstrativnih napada ka Celnici; jedan na prostorijskoj Lipovac — Javorani, radi zatvaranja pravca koji od Čelinca, Banje Luke i Karanovca vode ka Kotor-Varoši i Skender-Vakufu, s tim da bude spreman za aktivna dejstva prema Čelincu (sa zapadne strane) prema Banjoj Luci i ka Karanovcu; jedan u dubljoj zoni brigade — u širem rejonu Skender-Vakufa, Sipraga i Maslovara — imao je više vojno-političku ulogu; a jedan kao brigadna rezerva imao je politički rad u Kotor-Varoši i širem rejonu ovoga grada, spreman za dejstvo bilo ka Banjoj Luci ili bilo kom drugom pravcu, prema potrebi.

Početkom druge polovine januara, pred 3. brigadom stajao je vrlo odgovoran zadatak: prebacivanje teških ranjenika 1. divizije iz centralne Bosne ka jugu, preko reke Vrbasa, na teren koji je kontrolisala 3. divizija. Pri tome joj je kao pomoć dodeljena jedna četa iz 3. divizije.

U to vreme neprijatelj je koncentrisao veoma jake snage za jednu od najvećih ofanziva protiv Narodnooslobodilačke vojske i njeni prvi znaci su se već ispoljavali. Zbog toga je, 19. januara naređeno 1. diviziji da preduzme pripreme da u slučaju ofanzive na slobodnu teritoriju energično dejstvuje ka Banjoj Luci, radi rasterećivanja naših snaga koje budu neposredno branile slobodnu teritoriju. Već 21. januara daju se brigadama i konkretni zadaci: 3. proleterskoj da posedne prostorijsku Skatavicu

— Javorani — Maslovare — Kotor Varoš i brani osnovni pravac Banja Luka — Čelinac — Kotor Varoš; 1. proleterskoj da glavnim snagama zatvori pravac Banja Luka — Snjegotina, a pomoćnim Prnjavor — Snjegotina, dok je 3. krajiška imala da zatvara pravce koji od Zavidovića, Teslića i Doboja vode ka slobodnoj teritoriji.

Treća proleterska brigada je bila u pokretu, radi posjedanja položaja prema najnovijem naređenju. Međutim, već sutradan, u štab 1. divizije stiže obaveštenje Vrhovnog štaba: »Ofanziva započela sa svih strana na našu oslobođenu teritoriju — iz Karlovca, Petrinje, Gračaca, Gline, Sanskog Mosta itd. Ranjenike ne šalji ovamo. Pokret vršiti brže«. O tome je štab 1. proleterske divizije obavestio 22. januara u 15 časova štabove brigada.⁸⁰ Od tog dana događaji su se brzo nizali jedan za drugim.

Od jedinica 1. divizije, prvi udar neprijatelja osetila je 3. proleterska brigada. Neprijateljski avioni su se već 22. januara iznenada ustremili na delove brigade na položajima prema Čelincu i bombardovanjem i mitraljiranjem izbacili iz stroja 10 boraca i rukovodilaca, od kojih su 4 poginula.

Podatak da je počela opšta neprijateljska ofanziva primili su borci i rukovodioci vrlo ozbiljno. Ubrzano je rešavanje organizacionih i formacijskih pitanja u brigadi. Preduzete su veće mere opreznosti, pojačano je izviđanje i naređeno da se o svim pokretima neprijatelja odmah izveštavaju odgovarajući štabovi. Upozoreni su svi borci na mogućnost upotrebe bojnih otrova i upoznati kako postupati u takvim slučajevima. Pooštrene su disciplinske mere, kao i odgovornost svih štabova i komandi u pogledu maskiranja i prikrivanja ljudstva i stoke od ugleda sa zemlje i vazduha, i drugo.

Sve jedinice snabdele su se dovoljnom količinom municije iz plena u pojedinim garnizonima, gde su zarobljavane kompletne neprijateljske jedinice sa celokupnom opremom i tehnikom. Komore su rasterećene nepotrebnog balasta.

Posebna pažnja posvećena je sanitetskim merama i službi. Naime, Vrhovni štab je, posle obaveštenja o po-

⁸⁰ Zbornik 1/7, dok. 147 i Zbornik IV/9, dok. 109.

četku neprijateljske ofanzive, naredio štabu 1. divizije da ubuduće ne upućuje ranjenike u dubinu slobodne teritorije, a to je brigadama i diviziji nametalo posebne pripreme. Trebalo je obezbediti dovoljan broj ljudstva, konja i nosila za teške i lake ranjenike.

Postavilo se i pitanje ujednačavanja brojnog stanja i naoružanja bataljona i brigada, posebno automatskim oružjem. Treća brigada primila je jedan top »pito«, tako da je broj topova malog kalibra bio jednak u svim brigadama, po 1 protivoklopni top i 1 »pito« (izuzev 1. proleterske koja je imala 2 protivoklopna topa). Međutim, u broju puškomitraljeza bila je velika razlika. U toku operacija u centralnoj Bosni, 1. proleterska i 3. krajiška brigada su imale prilike da učestvuju u napadu na garnizone sa domobranskom posadom, gde su lakše dolazile do velikog ratnog plena. Treća proleterska brigada je bila u potpuno drugačijoj situaciji. Ona je gotovo čitavo to vreme imala defanzivne zadatke, zatvaranje glavnog pravca od Banje Luke ka slobodnoj teritoriji. U tim akcijama i borbama brigada je trpela gubitke, ali do plena nije mogla doći.

U Tesliću, Prnjavoru, Tešnju i drugim mestima zaplenjene su velike količine automatskog oružja. Međutim, to oružje je ostajalo kod onih jedinica koje su ga zaplenile, tako da se za kratko vreme povećala razlika u broju automatskih oružja po brigadama koja je, i pored preduzetih mera da se to izjednači, ostala i dalje dosta velika. Kod 1. proleterske brigade koja je imala brojno stanje gotovo dvaput veće od 3. proleterske, bilo je automatskog oružja — puškomitraljeza i mitraljeza — tri puta više. Isto tako i 3. krajiška brigada je imala nešto veće brojno stanje od naše 3. proleterske, a dvaput više automatskog oružja.

Stab 1. divizije preduzeo je mere da se bataljoni 1. proleterske brigade svedu na brojno stanje od 300 ljudi sa 20 puškomitraljeza. U to vreme bataljoni 3. proleterske brigade imali su 150—180 ljudi, a jedan bataljon, usled gubitaka u dotadanjim borbama, a posebno na sektoru prema Banjoj Luci, sveden je samo na dve čete.

U novoj situaciji 1. proleterska brigada je raspoređena: jednim bataljonom na prostorijski Jelovčani — Brđani — Jovanovići, jednim na prostorijski Hrvaćani — De-

velina, jednim u rejonu Potočana i Dragovića, dok su dva bataljona bila prema komunikaciji Prnjavor — Derventa; 3. krajiška brigada je morala ostati grupisana prema Teslicu, u čijem je rejonu neprijatelj držao jake snage i vršio energične napade na jedinice ove brigade.

Na osnovu depeše Vrhovnog štaba da se odmah preduzmu demonstracije prema Banjoj Luci i akcije na komunikaciji Banja Luka — Gradiška, štab 1. divizije je, 22. januara, naredio 1. proleterskoj brigadi da, po mogućnosti, još u toku noći 23/24. januara izvrši demonstracije prema Banjoj Luci sa istočne strane, preko Crnog vrha, na odsek manastir Trapisti — s. Vrbanja, nastojeći da zauzme Klačnicu. Po izvršenoj demonstraciji bataljoni ove brigade treba da se povuku ka svojim polaznim položajima. Iste noći 3. proleterska brigada je imala da jednim do dva bataljona vrši takođe demonstracije ka Banjoj Luci s juga, a jednim pritisak na Čelinac.

Treća proleterska brigada je uspjela, u toku noći 22/23. januara, da protera manje četničke delove ka Banjoj Luci, vodeći istovremeno borbu sa neprijateljem u rejonu Čelince. I 1. brigada je izvršila predviđene demonstracije na svom odseku, a zatim se, posle borbe sa Nemcima i četnicima, povukla na polazne položaje. Klačnica se nije mogla zauzeti jer su se iz Banje Luke pojavili neprijateljski tenkovi, zbog kojih su se delovi 1. proleterske brigade povukli u samu zoru. Za čitavo to vreme neprijateljska artiljerija iz rejon Banje Luke tukla je položaje jedinica 3. i 1. proleterske brigade.

Iduće noći je 3. proleterska brigada ponovo izvršila odlučan pritisak ka Banjoj Luci, prodirući do Ponira, oko 4 km južno od grada, i na rejon Čelince. Neprijatelj je vrlo oštro reagovao, posebno artiljerijom, tako da je brigada u toku ove demonstracije imala 6 izbačenih iz stroja.

Najzad je bilo jasno da je ovakva upotreba snaga 1. proleterske divizije nerentabilna i da se sve njene aktivnosti svode samo na odbranu ove teritorije. Naime, jedinice su bile u takvoj situaciji da su trpele gubitke, bez mogućnosti da neprijatelju nanese iole odlučnije udare. Dotad je to uglavnom bio slučaj sa 3. proleterskom brigadom, a sada se isto dešava i sa 1. proleterskom. To je 3. brigada vrlo skupo platila. U beznadežnim napadi-

ma na utvrđene rejone kod Čelinca, Ponira i Karanovca, kao i na položaje koji su sa juga branili pristup Banjoj Luci, imala je na desetine boraca i rukovodilaca izbačenih iz stroja.

Noću 26/27. januara jedan bataljon 1. proleterske brigade izvršio je demonstrativni napad lokalnog značaja ka sektoru Banje Luke, u pravcu Klačnice, ali nije uspeo da pređe Vrbas. Posle borbe sa posadom Klačnice povu-
vao se ka polaznim položajima. Time se serija napada demonstrativnog karaktera na sektoru Banje Luke bližila kraju.

Noću 27/28. januara izvršen je poslednji napad na liniji Klačnica — s. Štrbe. Posle borbe koja je trajala čitavu noć, kad su proterani neprijateljski prednji delovi, jedinice su se povukle ka polaznim položajima. I ovaj napad se završio kao i svi dotadanji, bez vidljivih rezultata.

Poslednji naš prepad na banjalučkom sektoru izvršila je divizijska artiljerija. Dve haubice koje su zaplenjene pri oslobađanju Teslića otvorile su sa položaja pored puta Jošavka — Brđani vatru na neprijateljski utvrđeni rejon Čelinac i pojedine istaknute tačke na banjalučkom sektoru. Paljba je počela predveče 28. januara i produžila se u toku noći sve dok nisu utrošene sve granate, a zatim su haubice i sva artiljerijska oprema uništeni. Neprijatelj je to ovako* registrovao. »Na večer neprijateljska topovska vatra na uporište Čelinac, od 97 granata, 35 sjeverno od uporišta eksplodiralo ...«

Depešom Vrhovnog štaba od 30. januara 1943. godine 1. diviziji je, pored ostalog, naredeno:

»... Krenite najhitnije na prostoriju Prozor, sa dve brigade, da zajednički sa Trećom divizijom napadnete neprijatelja. Jedna brigada bez teške komore neka se najhitnije prebaci na pravac Mrkonjić — Glamoč da ga zaštiti, jer su svi naši ranjenici u velikoj opasnosti. Neprijatelj vrši ofanzivu sa svih strana i preti opasnost da nam kod Livna odseku otstupnicu. Delujte brzo uz punu odgovornost. Brigada kod Mrkonjića već sutra mora biti prebačena«. ⁸¹

Za zatvaranje pravca Mrkonjić — Glamoč određena je 3. proleterska brigada. Ona je bila u trenutno najpovoljnijem položaju i mogla je najbrže da stigne na odre-

⁶⁷ Zbornik IV/8, dok. 130.

deni pravac. Radi toga je teška komora brigade odmah upućena pravcem Siprage — Imijani, a štab 1. divizije izvestio je Vrhovni štab da brigada može stići na određeni pravac tek »prekosutra«, odnosno 1. februara.

Osvrt na razvoj brigade do bitke na Neretvi

Kada se sagleda razvoj 3. proleterske brigade od formiranja do trenutka kada je trebalo da napusti teritoriju centralne Bosne, mogu se uočiti neke karakteristike organizaciono-formacijske prirode i načina dejstva. Naročito su značajne i velike promene kod rukovodećeg kadra. Za ovih osam meseci postojanja (od formiranja do odlaska sa područja Kotor-Varoši ka Neretvi), oko trećine njenog sastava, i to starih boraca i rukovodioca, izbačeno je iz stroja. A to se, s obzirom na ratna iskustva tog kroz borbu provenenog kadra, moralo odraziti na život i borbu brigade. Velike promene pretrpeli su štabovi bataljona i štab brigade, a izmenjene su gotovo potpuno i komande četa i komandiri vodova. Na čelu bataljona nije više bilo nijednog od onih komandanata koji su ih pokrenuli sa prostorijske formiranja brigade i vodili u napade na Prozor, Livno i Kupres.

Međutim, vatrena moć brigade se znatno pojačala, a posebno automatskih oružja — puškomitraljeza i mitraljeza — koji su doprineli da pešadijska vatra brigade poraste za dva i po puta. Formirana je i četa srednjih minobacača, a vatrena moć se posebno povećala kada su u stalni formacijski sastav brigade ušla i dva laka oruđa — protivkolski top 37 mm i top »pito«. Protivkolski top odigrao je u dosta prilika gotovo presudnu ulogu u borbi sa neprijateljskim tenkovima. Posada, pak, topa »pito« se više puta istakla u borbi protiv neprijateljskih mitraljeških gnezda, a ponekad i u tučenju gustih streljačkih strojeva.

Sanitet, intendantura i druge pozadinske službe i ustanove su se dosta razgranali, a poboljšan je i kvalitet njihovih kadrova, organizacije rada, i funkcionisanje i u najtežim uslovima. Brigadna komora je u izvesnim situacijama bila prilično glomazna, što se moglo negativno odraziti na manevarsku sposobnost brigade kao celine.

Organizovanjem kurirske službe pomoću konjanika poboljšana je veza između štabova bataljona i štaba brigade, a to je donekle omogućilo i bolju vezu sa štabom divizije i susednim jedinicama. No, u celini, organizacija veze onakvim sredstvima nije uopšte mogla zadovoljiti potrebe. Tek pred polazak iz centralne Bosne, kad je brigada dobila jednu radionicu, mogla je održavati redovnu i brzu veza sa štabom divizije. Telefonska veza u brigadi nije uopšte postojala, a bilo je mogućnosti i prilika da se organizuje između štaba brigade i štabova bataljona, što bi znatno doprinelo pripremama i vođenju borbenih dejstava. U taktici kakvu su primenjivale naše jedinice, pogotovo za vreme operacija sa slobodne teritorije kao baze, telefonske veze u trupnim jedinicama bile bi potpuno opravdane. Ali, i pored toga što se za takvom organizacijom veze osećala velika potreba, kod naših štabova nije bilo dovoljno shvatanja za njeno organizovanje. Isto tako, i radio-veza koja je bila od izuzetnog značaja za komandovanje i sadejstvo naših združenih jedinica, nije se mogla dugo organizovati, iako su postojali, istina, ograničeni uslovi da se sredstva nabave.

Organizovanju obaveštajne službe se takođe pristupilo dosta kasno, iako u tome nije bilo nikakvih objektivnih teškoća. Ova služba se razvijala dosta sporo, a naročito u pogledu brzog prikupljanja podataka o neprijatelju sa izvora koji su mogli garantovati verodostojnost podataka. Naša služba obaveštavanja je vrlo često zatajila ili potpuno podbacila. Naime, iako su postojali realni uslovi za organizovano prikupljanje podataka o neprijatelju, pogotovo kad se ima u vidu razgranatost narodnooslobodilačkog pokreta po selima i gradovima, naša organizovana mreža obaveštavanja nije bila ni dovoljno široka, a ni na potrebnoj visini, što se moralo negativno odraziti na čitav niz naših borbenih odluka i postupaka. Normalno bi, na primer, bilo da je 1. proleterska divizija imala bar u Banjoj Luci jednu radio-stanicu, preko koje bi se dostavljali podaci o stanju u ovom garnizonu, o namerama neprijatelja i slično.

Borba sa neprijateljskom avijacijom bila je nepotpuna i najčešće slabo organizovana. U brigadi nisu postojale stalno određene protivavionske grupe sa automatskim

oružjem i puškama koje bi organizovano, po jedinstvenom planu, dejstvovala protiv neprijateljske avijacije. Ukoliko su povremeno i postojale, nisu uvek postavljane na najpogodnije položaje za dejstvo protiv aviona. A uslovi za efikasniju borbu sa neprijateljskim avionima postali su povoljni, naročito kad se povećao broj puškomitraljeza, posebno »šaraca«, i mitraljeza. Isto tako nedovoljno se obraćala pažnja na maskiranje i prikrivanje od ugleda iz vazduha i sa zemlje.

Sem protivtenkovskog topa koji je mogao i na daljini do 700 metara da delimično ili potpuno oštetiti neprijateljski tenk, ostala sredstva za borbu protiv tenkova — ručne bombe, boce sa zapaljivom tečnošću i slično — nedovoljno su korišćena. Nije postojala ni sistematska obuka u borbi protiv tenkova.

Od svih mera za bolju zaštitu u borbi, brigada se najmanje koristila utvrđivanjem. Važnost ukopavanja nije bila dovoljno uočena niti su se preduzimale mere da se u tome postigne neki napredak. Nisu rađeni zaklони za automatska oruđa, nisu kopani ni najnužniji zaklони za strelce, a kamo* li saobraćajnice. Naša taktika je često imala elemenata frontalne borbe, što je naročito dolazilo do izražaja prilikom odbrane slobodne teritorije i kada su se jedinice našle u ulozi zaštitnice, ili kada su se odsudnije angažovale u borbi. Od inženjerskih mera najviše je korišćena izrada prepreka protiv motorizovanih jedinica. Prekopavanje komunikacija se gotovo stalno primenjivalo. Međutim, neki drugi postupci — postavljanje minskih polja, prepreka i pregrada od bodljikave žice i slično — nisu našli primenu.

Organizovanje specijalnih grupa koje bi se ubacivale u dubinu neprijateljskog borbenog poretka radi napada na osmatračnice, komandna mesta, artiljerijske i minobacačke položaje, ili radi pronalaženja i kidanja telefonskih veza, sačekivanja i uništavanja manjih grupica neprijatelja, njegovih patrola i slično, nije dovoljno primenjivano.

Na kraju možemo zaključiti da je brigada u dotadašnjim borbama stekla veliko iskustvo u iznenadnim napadima na neprijatelja, posebno van naseljenih mesta, jer posle napada na gradove Prozor, Livno, Sujicu, Kupres i

Mrkonjić Grad nije imala prilike da učestvuje u napadima na veća naseljena mesta. Brigada je isto tako vrlo dobro manevrovala u toku borbe, prilagođavajući se zemljištu, koristeći se prirodnim zaklonima i rastresitim rasporedom, pogotovo u zoni dejstva neprijateljske artiljerije. Međutim, koordinacija vatre i pokreta nije bila na dovoljnoj visini, naročito prilikom izvođenja napada. Naime, kada je brigada raspolagala dovoljnim brojem automatskih oružja i dovoljnom količinom municije, napad na pojedine otporne tačke ili važnije vatrene oslonce neprijatelja nije izvođen uz vatrenu podršku. Pokret i vatra nisu bili dovoljno usaglašeni po vremenu i prostoru. Sto se tiče odbrane, može se reći da su bataljoni ispoljavali dovoljnu otpornost, pogotovo u odbrani manevarskog karaktera.